

tarafından Küfe valiliğine tayin edilmiş-se de bu tayinin hemen ardından Muğire b. Şu'be onun azlini ve kendi tayinini sağlamıştır. Hz. Osman'a karşı ayaklanarak Medine'ye yürüyen âsileri geri çevirmek üzere onlarla görüşmeye giden grup arasında yer almış, Hz. Osman şehid edilince her türlü tehlikeyi göze alarak onun defninde hazır bulunmuş, bir rivayete göre Hz. Osman'ın cenaze namazını o kıldırıştır. Hakem Vak'ası'nda Amr b. Âs, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile anlaşmazlığa düş-tüğü zaman Kureys ileri gelenlerinden beş kişi ile istişareyi teklif etmişti ki bu beş kişiden birisi Cübeyr idi.

Cübeyr yumuşak huylu ve uzak görüş-lü bir kişi olup nesep konusundaki bilgisiyle tanınırdı. Bu hususta hocası Hz. Ebû Bekir'di. Hz. Peygamber'den almış hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer alan iki fakih oğlu Nâfi' ve Muhammed ile Süleyman b. Surad, Saîd b. Müseyyeb gibi âlimler rivayette bulunmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Vâkidi, *el-Meğâzî*, bk. İndeks; İbn Hişâm, *es-Sire*, I, 12; II, 450, 481; III, 61, 71; Zübeyrî, *Ne-sebü Kureys*, s. 201; Belâzürî, *Ensâb*, I, 23, 153, 312, 409, 517; Ya'kübî, *Târîh*, II, 153, 155, 176; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), bk. İndeks; İbn Hazm, *Cevâmî'u's-sire*, Kahire, ts., s. 248, 279, 323; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, I, 230-231; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, I, 323-324; Zehebî, *A'lâmü'n-nü-belâ*, III, 95-99; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 225-226; Sezgin, *GAS*, I, 258.

AHMET ÖNKAL

CÜBN

(bk. KORKAKLIK).

CÜCE

Tarih boyunca saray hizmetlerinde kullanılan bir zümrenin adı.

Cücelik, kalıtım veya metabolizma bozukluğu sebebiyle büyümenin duraklaması sonucu boyun normal ölçülerin çok altında kalması durumudur. Kalıtıma dayalı cücelerde zekâ seviyesi normal olmakla birlikte metabolizma kökenli cücelerde çok defa hormon düzensizlikleri, zekâ geriliği vb. eksiklikler söz konusudur. Çeşitli tipte olan cücelerin boyu 45 cm. ile 1 m. arasında değişir, bir kısmı da kambur olur. Sakallı dağ cücelerinin Afrika'daki en tipik temsilcisi ise Pigmeler'dir. Bunlar krallık veya kabile şeklinde teşkilâtlanmışlardır. Avustralya

yerlilerinden "aborigin"lerin bir türü de yine cücelerdir.

Başta Grek, İskandinav ve Cermen mitolojilerinde olmak üzere Doğu'da ve Batı'da çeşitli ülkelerin mitolojilerinde cüceler folklor ve masalların vazgeçilmez kahramanlarından, saray eğlencelerinin de yine her devirde geçerli elemanlarındandı. Eski Mısır firavunlarının ve Roma imparatorlarının saraylarında çok sayıda cüce vardı. Nâdir bulunmalarından dolayı çok pahalıya alınıp satılan cücelerin değeri Rönesans döneminde daha da arttı. Avrupa sarayları bunlarla doldu. Genellikle eğlencelerde ve ayak işlerinde kullanılan cüceler XVIII. yüzyılda Batı Avrupa'da varlıklı ailelerin evlerinde de aynı amaçla beslenirlerdi.

Cüceler Osmanlı sarayında da aynı gaye ile kullanılmışlardır. Saray eğlencelerinde ve şenliklerde cücelerin özel bir yeri vardı. Osmanlı sarayında Has Oda, Hazine, Kiler ve Seferli odalarında bulunan cücelerin görevleri *dilsiz**lerinkine benzerdi. Okur yazar olanları saray kütüphanesi, hastahane vb. yerlerde çalıştırılırlardı. Fakat başlıca vazifeleri soytarınlık ederek padişahı ve saray halkını eğlendirmektir. Bazıları oldukça zeki, hazır cevap ve nüktedan olan cücelerin bir başka görevi de haremdeki kadınlarla padişah arasında haberleşme sağlamaktı. Bu iş için genellikle hadım cüceler kullanılırdı. Zaten çoğunlukla cüceler doğuştan hadım kimselerdi.

Cüceler bazan padişah üzerinde nüfuz sahibi bile olurlardı. Nitekim salta-

natı boyunca hiç sefere çıkmayan III. Murad, onların ve öteki saray görevlilerinin, "Çıkarsın ammâ Sarây-ı Âmire'ye giremezsin, kul tâifesinin ittifakı vardır, hâşâ hal' ederler" gibi sözlerinin etkisiyle iki yıl kadar **cuma selâmlığı***na bile çıkmamıştı (Selânikî, II, 444-445). Bazan tayinlerde bile etkili olan cücelerden Zeyrek Ağa kardeşini bu padişah zamanında Rakka beylerbeyiliğine getirtmişti (a.e., I, 338). Fakat suçlu cücelerin cezalandırıldığı, hatta saraydan atıldığı da olurdu. Nitekim 1574'te uygunsuz davranış ve sözlerinden dolayı yahudi asıllı Cuhud Cüce saraydan kovulmuş, hatta onun aracılığı ile iş başına getirilenler bile değiştirilmişti (a.e., I, 266, 353). III. Murad zamanında haremi dolduran cüceler, halefi III. Mehmed zamanında temizlenmiş, uygun maaşlarla dışarı çıkarılmışlardır (a.e., II, 441, 485). Hadım cücelerden Zeyrek Ağa ile Câfer Ağa'nın İstanbul'da kalmalarına izin verilmemiş, memleketleri olan Malatya ve Bosna'ya gitmeleri emredilmiş, fakat Zeyrek Ağa'nın kapıcılar kethüdâsı hapsinde tutulması uygun görülmüştür (a.e., II, 487). Yine bu devrin ünlü cücesi Nasuh Ağa da rüşvet alma suçundan bir süre Yedikule'de hapsedilmiştir.

Varlıklarını imparatorluğun sonuna kadar sürdüren cücelerin özel bir kıyafeti vardı. Başlarına Kâdirî tacı gibi sırma takke, arkalarına kıvrık yenli kaftan giyerlerdi. En kıdemlisi olan başcüce ise padişah musâhibliğine yükselmışse sırtına kontoş kürk, başına da paşalı kavuğu giyerdi.

Cüceler sadece hükümdar sarayında değil zengin konaklarında da beslenirdi. Nitekim XIX. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da bulunan İngiliz seyyahı Julie Pardoe hâtıralarında, devrin reisülkütâbî Yûsuf Paşa'nın yalısında gördüğü cüceyi Shakespeare'nin *Fırtına* adlı oyunundaki Sycorax'a benzetmektedir.

Saray ve konaklarda halkı eğlendiren cüceler curcunabaz olarak da ortaya çıkarlar, maskaralıklar yaparlar, halka laf atarlardı. Meddahlık alanında da cücelere rastlanırdı. Meselâ XIX. yüzyılın ünlü meddahlarından biri Yûsuf adında bir cüceydi. Cücelerle ilgili çeşitli meddah hikâyeleri vardı. Bunlardan biri XVIII. yüzyılda çok sevilen "Cüce Çeşmesi"ydi. Cücelerin hazırcevap ve nüktedan olanları orta oyununda da kullanılırdı. Orta oyununun başında kavuklu ile birlikte sahneye çıkan, onun peşinden yürüyen ve orta oyunu deymiyle "kavuklu arkası"

CÜCE (Ârif Mehmed Paşa, *Mecmûa-i Tesâvir-i Osmâniyye*, İstanbul 1279)

CÜCE

denilen tip bir cüceydi. Onun burada temsil ettiği tip beden ve akılca sakat, çocuk tabiatlı biriydi. Genellikle kavuklu gibi fakat onu gülünç duruma düşürecek tarzda giyinir ve kendisine "veled, evlât, kavruk" gibi sözlerle hitap edilirdi. Sirtında zenbil, elinde fener bulunan bu cüce tipi ya kavuklunun salak oğlu, ya evlâtlığı veya komşusunun işe yaramaz çocuğudur. Gürültücü, ters, kaba, kendinden başkasını düşünmeyen bir tiptir.

Türk gölge oyununda da mahallenin aptalı olarak canlandırılan beberuhiler muhtemelen saray cücelerinin etkisiyle Karagöz oyunlarına girmişlerdir. Buradaki rolleri de yine seyredenleri güldürmek ve eğlendirmektir.

Masallarda ise cüceler çok defa olumlu bir güç olarak ortaya çıkarlar, genellikle masal kahramanına yardım ederler, bazan da onun yerini alırlardı. Mesele Türk folklorunda "Nar Tanesi" adıyla bilinen "Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler" adlı masalda ve yine Anadolu kökenli ocak temizleyicisi olan "Kül Kedisi" masalında cüceler masal kahramanının yardımcısıdır. "Tilki Öğüdü", "Cücenin Teşekkürü", "Sihirli Masa Örtüsü" gibi daha birçok masalda cüceler iyilerin en büyük yardımcılarıdır.

Medeniyet tarihi boyunca cüceler gösteri ve şenliklerin vazgeçilmez unsuru olmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sûrnâme-i Hümâyün, Nationalbibliothek Viana, H. O. 70 (1019), vr. 58^{a-b}; Selânikî, *Târîh* (İpsirli), I, 258, 266, 338, 353; II, 441, 444-445, 485, 487; Abdî, *Sûrnâme*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 348, vr. 96^b, 100^a; Seyyid Vehbî, *Sûrnâme*, British Museum, nr. Or. 7218, vr. 46^b; Hazîn, *Sûrnâme*, Beyazıt Devlet Ktp., Nureddin Paşa, nr. 10267, vr. 17^b-18^a; Keşfî, *Sûrnâme*, Nationalbibliothek Viana, H. O. 95 (1101), vr. 14^b, 28^a; Atâ Bey, *Târîh*, I, 283-284; Hızır, *Sûrnâme*, İÜ Ktp., TY, nr. 6122, vr. 8^b; Vehbî, *Sûrnâme*, İÜ Ktp., TY, nr. 6197, vr. 48^b, 98^a; J. Par-doe, *Yabancı Gözüyle 125 Yıl Önce İstanbul*, İstanbul 1967, s. 158; I. Kunoş, *Orta Ojnu*, Leipzig 1908, s. 338, 364, 370, rs. 61; Sabri Esat Siyavuşgil, *Karagöz*, İstanbul 1941, s. 163-164; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 75, 88, 311; Pakalın, I, 311; A. Murray, *Manuel of Mythology*, New York [1951], s. 358, 359, 370; W. Eberthard — Perteve Naili Boratav, *Typen Türkischer Volksmaerchen*, Wiesbaden 1953, s. 68, 84, 176, 186, 202, 251, 259, 403; Cevdet Kudret, *Karagöz*, Ankara 1968, I, 30; a.m.f., *Orta Oyunu*, Ankara 1978, I, 75; M. Çağatay Uluçay, *Har-em*, Ankara 1971, I, 8, 15, 75; Rycout, s. 34; Özdemir Nutku, *Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri*, Ankara 1977, s. 46, 102, 336; Metin And, *Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu*, Ankara 1977, s. 805-806; TA, XI, 291.

ÖZDEMİR NUTKU

CÜDEY' b. ALİ

(جديع بن علي)

Cüdey' b. Ali el-Kirmânî el-Ezdi
(ö. 129/747)

Emevîler devri kumandanlarından.

Ezd kabilesine mensup olan ailesi İran'ın fethinden sonra Kirman'a yerleşti. Kirman'da doğduğu için Kirmânî nisbesiyle meşhurdur. Bütün ömrü Horasan'da geçtiğinden Şeyh-i Horasân lakabıyla anılırdı. Halife Ömer b. Abdülazîz'in müslüman olan gayri Arap unsurdan cizye almama uygulamasının onun ölümünden sonra terkedilmesi bazı isyanlara sebep olmuştur. Bunlardan birisi de Hâris b. Süreyç'in Tohâristan'da başlattığı isyandır. İsyanın yayılmasına engel olamayan Horasan Valisi Âsım b. Abdullah el-Hilâfî azledilerek yerine Esed b. Abdullah el-Kasrî getirildi. Esed yardımcılığına, yıllardan beri Horasan'da bulunan, ülkeyi ve Arap kabileleri arasındaki münasebetleri çok iyi bilen Cüdey'i getirdi (118/736).

Esed Hâris'e karşı derhal harekete geçerek onu Mâverâünnehir'i terketmeye ve Tohâristan'a çekilmeye mecbur etti. Hâris Kuzey Tohâristan'da akrabalarının bulunduğu Tebüşkân Kalesi'ne gitti, fakat içeri alınmadı. Esed Cüdey' b. Ali kumandasındaki bir orduyu Tebüşkân üzerine gönderdi. Cüdey' kaleyi kuşatarak içeridekileri teslim zorladı. Kaledeki savaşçılar kılıçtan geçirildi, kadın ve çocuklar ise esir alındı. 736 yılı sonlarında Türgiş hakanı ile Esed arasındaki mücadele sırasında Cüdey' Belh'te kalarak şehri muhtemel saldırılara karşı korumak için tedbir aldı.

Hişâm'ın ölümünden sonra Emevî halifesi olan II. Velîd'in (743-744) kısa bir süre sonra III. Yezîd'in çıkardığı bir isyan neticesinde öldürülmesi, Horasan'da Arap kabileleri arasında küllenmekte olan rekabeti yeniden alevlendirdi. Ezd ve Rebîa kabileleri Cüdey' b. Ali'nin önderliğinde Horasan Valisi Nasr b. Seyyâr'a karşı isyan ettiler. Cüdey', Emevîler tarafından şiddetle cezalandırılan Mühelleboğulları'nın intikamını almak iddiasıyla ortaya çıkarak Ezd kabilesini etrafında topladı. Fakat Nasr ile giriştiği ilk mücadelede esir düştü ve Merv'de hapsedildi (744). Cüdey' bir ay sonra haptisten kaçarak Merv civarında Ezd ve Rebîa kabilelerinden oluşan yeni bir ordu kurdu. Nasr onların üzerine yürüdü-

se de taraflar birbirlerinden çekindikleri için savaş olmadı. Bu sırada Nasr Cüdey'in can düşmanı olan Hâris b. Süreyç ile temasa geçerek ortak düşmanlarına karşı onunla anlaşmak istedi. Ancak bu mümkün olmadı. Mart 746'da yapılan mücadeleyi Nasr kazandı. Bu yenilgi üzerine Hâris Cüdey' ile temasa geçerek onunla anlaştı. Bu defa mağlûbiyet sırası Nasr'a gelmişti. Onların karşısında duramayan Nasr Merv'den Nişâbur'a çekildi.

Hâris ile Cüdey' arasındaki iş birliği uzun sürmedi ve aralarında mücadele başladı. Nisan 746 tarihinde yapılan savaşta Hâris yenildi ve savaş meydanında hayatını kaybetti. Nasr ise Nişâbur'da yeni Irak umumi valisi Yezîd b. Ömer b. Hübeire'nin de desteği sayesinde bir ordu düzenleyerek iyice kuvvetlenmiş olan Cüdey'le savaşmak için hazırlıklarını tamamladı. 747 yılında Merv'i tekrar ele geçirmek için harekete geçti, Cüdey' de şehirden çıkarak onu karşıladı. İki ordu Handekayn adı verilen yerde savaş girmeden günlerce beklediler. Küçük çaptaki çarpışmalar ise devam ediyordu. Nihayet Nasr ile Cüdey' arasında Nasr'ın karargâhında müzakereler başladı. Bu sırada Nasr'ın yanında bulunan Hâris b. Süreyç'in oğullarından birisi babasının intikamını almak için Cüdey'i arkadan bıçaklayarak öldürdü. Başka bir rivayete göre ise iki ordu arasında görüşmeler yapılırken Nasr'ın daha önce verdiği talimat üzerine Cüdey' âni bir hücumla öldürülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

Dîneverî, *el-Ahbarü't-tuvâl*, s. 340, 351-354, 356-357, 362; Ya'kübi, *Târîh*, II, 333, 341; Taberî, *Târîh* (de Goeje), II, 1589-1591, 1605-1606, 1612, 1659-1661, 1855-1867, 1970-1975; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 381; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 197, 203, 302-307, 342-345, 363-367, 383; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IX, 326; X, 15, 26-27, 30-33; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 104; J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukûta* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1963, s. 222-224, 230-232; Abdüşşâfi M. Abdüllâtîf, *el-Âlemü'l-İslâmî fi'l-'asri'l-Emevî*, [baskı yeri yok] 1404/1984, s. 536; Barthold, *Türkistan* (1990), s. 209-210; G. R. Hawting, *The First Dynasty of Islam: The Umayyad Caliphate AD 661-750*, Corbondale 1987, s. 87-88, 107-108; K. V. Zetterstéen, "Nasr b. Seyyâr", *IA*, IX, 108; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 587; Dihhüdâ, *Luğatnâme*, X, 274; C. E. Bosworth, "Nasr b. Sayyâr", *Et*² (İng.), VII, 1016.

HAKKI DURSUN YILDIZ

CÜHENİ

(bk. MA'BED el-CÜHENİ).